مجلهٔ طب سنّتی اسلام و ایران، سال سیزدهم، شمارهٔ چهارم، زمستان ۱۴۰۱

مقاله اصیل پژوهشی

(تاریخ پزشکی)

تأملی در باب اخلاق پزشکی در تمدن اسلام و ایران

(بخش دوم: انتقال طب و اخلاق از دوران باستان به تمدن اسلامی)

محمدعلی محققی[الف،ب*]

[الف] عضو پیوسته فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران، تهران، ایران

[الف] استاد جراحی، پژوهشکدهٔ سرطان، انستیتو کانسر، دانشگاه علوم پزشکی تهران، تهران، ایران

چکیده

اخلاق پزشکی میراثی ماندگار و ریشه‌دار و بن‌مایه‌های آن برخوردار از تمامی معارف بشری و تعالیم انبیاء الهی و سیرهٔ حکیمان و طبیبان، در قدمتی به درازای طول تاریخ بشری است. هدف مطالعه، پردازش تطوّرات تاریخی اخلاق پزشکی و برگرفتن درس‌های آموزنده از آنها است. این مطالعه مروری و با مراجعه به گزیده‌ای از نوشته‌جات معتبر و مرتبط انجام شد. تحلیل یافته‌ها، برقراری انسجام و هماهنگی بین آنها، استنباط مفاهیم اخلاقی و شفاف‌سازی موارد ابهام، با رویکرد تاریخ‌نگاری تحلیلی انجام شده است. محدودیت شدید منابع از مؤلفه‌های تأثیرگذار بر هر نوع مطالعه در تاریخ طب باستان است. در موضوع مطالعه، دو دورهٔ زمانی «باستان تا قبل از ظهور زرتشت و نگاشت اوستا» و «ظهور و افول ساسانیان تا ظهور اسلام» بررسی شده است. در عمل یافته‌ها و شواهد موردنظر از دوران باستان تا دورهٔ تأسیس دانشگاه جندی‌شاپور، شامل دوران فعالیت این نهاد بزرگ تمدنی تا دورهٔ قبل از ظهور اسلام، مرور و نکات برجستهٔ مرتبط با ارزش‌ها و تحولات اخلاقی، احصا و به‌ترتیب دوره‌های تاریخی تنظیم و ارائه شده است. اخلاق در قلب حرفهٔ مقدس طب و همزاد و همراه آن، دانشی دیرین و کهن، در طول زمان ساری و جاری و به‌منزلهٔ روح در کالبد زمان، همواره حیات‌بخش و تا امروز هم‌چنان زنده و پویا و نقش‌آفرین است.

کلیدواژه‌ها: اخلاق پزشکی، طب ایرانی، تاریخ پزشکی

تاریخ دریافت: اسفند ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش: اسفند ۱۴۰۱

مقدمه:

بر اساس کهن‌ترین نوشته‌ها و اسناد به‌دست‌آمده دربارهٔ طب، تلاش‌ها و خدمات این دانش بشری، بر پایهٔ سنت و آداب نیکو استوار بوده است. سیریل الگود در فصل اول کتاب *تاریخ پزشکی ایران* در مورد مبدأ اطلاعات پزشکی بشر چنین آورده است: «برخی معتقدند که علم پزشکی با پیدایش بشر به‌وجود آمده اما، برخی دیگر به پیروی از بقراط و جالینوس معتقدند که این علم مخلوطی از یک الهام خدایی و اختیار بشری است». هر دو نظر بر همراهی و همزادی طب با معنویت اتفاق دارند. در این مطالعه که تمرکز آن بر تطوّرات اخلاق پزشکی در تمدن اسلامی است، به مستندات دوران باستان تا زمان تأسیس جندی‌شاپور پرداخته نشده و شروع مطالعه را از تاریخ تأسیس این دانشگاه مهم و شگرف توسط سلسله ساسانیان، انتخاب نموده است. منابع و مطالعات تاریخی نشان می‌دهد که در دورهٔ قبل از اسلام و آغاز دورهٔ اسلامی، دانشگاه جندی‌شاپور، در تطوّرات علم طب و سایر علوم رایج آن زمان، نقش عظیم و تمدن‌سازی را خلق نموده است.

اشارتی به نخستین اسناد طب و اخلاق پزشکی

بازخوانی و ترجمهٔ نوشته‌های حک‌شده بر خشت‌ها و لوحه‌های سفالی شهر ابراهیم و شهر کلدانی اور در بین‌النهرین؛ و نوشته‌های نقش‌بسته بر پاپیروس ادوین اسمیت، قدیمی‌ترین کتاب جراحی جهان (۱۶۰۰ سال قبل از میلاد) ؛ و پاپیروس موسوم به ابرس، مشتمل بر مجموعهٔ راهکارها و دستورالعمل‌های تهیهٔ دارو (۱۵۰۰ تا ۱۵۵۰ سال قبل از میلاد) (۱)؛ حکایت از آن دارند که اخلاق و معنویت با طب، این دانش کهن و مفید، با عمر بشر همزاد و همواره همراه بوده است (۲). «آن‌چه تاریخ شناخته‌شده و مدون فرهنگ انسانی نشان می‌دهد، زرتشت از جملهٔ نخستین کسانی است که در

* فرد مسئول مکاتبات: mamohagheghi@gmail.com

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-09-11]

[DOI: 10.22034/13.4.321]

برترین پایه به ارزش‌های والای اخلاقی اندیشیده و با زبانی آسمانی دربارهٔ آن‌ها سخن گفته است. سخنان و اندیشه‌های زرتشت بسیار بلند و ارجمند است تا بدان‌جا که از دوران باستان دوست‌داران افلاطون برای ستایش او، وی را با زرتشت می‌سنجیدند و فیلسوف نام‌آور آلمانی نیچه، از زرتشت در نقش آفرینندهٔ اخلاق سخن می‌گوید» (۳). استاد دکتر محمود نجم‌آبادی (ره) در کتاب *تاریخ پزشکی*، علم اخلاق پزشکی را "معنای آئین و سنت پزشکی" تعبیر کرده و چنین آورده است: «..... عده‌ای علم الاخلاق پزشکی را "آداب پزشکی" و بعضی قدما آن را "ناموس الطب" نامیده‌اند، اما علمای تاریخ طب را عقیده آن است که تدریس "علم الاخلاق پزشکی" باید توسط طبیبی که لااقل چند صباحی از عمرش به شغل طبابت و نشستن در محکمه و دیدن بیمار گذشته است، به‌عمل آید تا معنای آئین و سنت پزشکی را درک نموده باشد» (۴).

رئوس تحولات تاریخی در حوزهٔ اخلاق و اخلاق پزشکی از دورهٔ باستان تا تأسیس جندی‌شاپور

در فرازهای زیر سیر تطوّرات تاریخ طب، از دوران باستان تا تأسیس دانشگاه و نقش‌آفرینی جندی‌شاپور، به‌صورت بسیار اجمالی، ارائه شده است:

آثاری از نخستین تمدن‌های بشر در ایران مرکزی

- سیَلْک نام نخستین تمدن ایرانِ مرکزی در منطقهٔ فین کاشان است که ۸۰۰۰ سال قدمت دارد. اندیشهٔ زایش و مرگ یکی از نخستین اندیشه‌های فلسفی ایرانی‌ها بود؛ آنها مرگ را تولد دیگر می‌دانستند (۵).
- شهر سوخته؛ نخستین شهر جهان، کهن‌ترین شکل شهرنشینی و مدنیت در سیستان مربوط به هزارهٔ چهارم قبل از میلاد و از آثار تاریخی و باستانی عصر برنز است. با توجه به تنها لوح‌نوشته (آغاز دوران ایلامی) که در شهر سوخته به‌دست آمده است، می‌توان نتیجه گرفت، در آن مقطع زمانی توانایی نوشتن و خواندن وجود داشته است.
- جیرفت، تمدنی کهن‌تر از میان رودان (بین‌النهرین) مربوط به هزارهٔ سوم پیش از میلاد، کشف نیایشگاهی با قدمت بیش از ۵۰۰۰ سال در این منطقه، حکایت از پایبندی‌های اخلاقی و معنوی ساکنان دارد.

ریشهٔ علم طب، نخستین طبیب، آفرینندهٔ اخلاق (۳۰۰۰ سال قبل از میلاد)

کهن‌ترین نوشته و سند خطی به‌دست آمده دربارهٔ پزشکی، خشت‌ها و لوحه‌های سفالی هستند که در شهر ابراهیم و شهر کلدانی اور در بین‌النهرین پس از جنگ جهانی اول کشف شدند که به استناد آنها، فعالیت‌های پزشکی بر پایهٔ سنت بوده است، «از میان مجموعهٔ این دفاتر که از ۱۲۰۰ تا ۲۹۰۰ سال قبل از میلاد قدمت دارند، پاپیروس موسوم به ابرس (۱۵۰۰ تا ۱۵۵۰ سال قبل از میلاد) مشتمل بر مهم‌ترین مجموعهٔ راهکارها ،اندرزها و دستورالعمل‌های تهیهٔ دارو بوده است» (۲). تأمل در آموزه‌ها و بازخوانی ۸ پاپیروس مصری و سایر منابع مرتبط، درس‌هایی آموزنده برای جامعهٔ پزشکی و داروسازی معاصر در دستیابی به داروهای طبیعی و فرآورده‌های دارای کاربرد انسانی (با منشأ گیاهی، حیوانی و معدنی) و فاقد مواد شیمیایی مضر، و عوارض جانبی ناخواسته، برای صیانت از سلامت مردم، در بر خواهد داشت.

پیشدادیان، نخستین واضع مبانی عدالت

نخستین دودمان فرمانروا در تاریخ اساطیری و حماسی ایران زمین، پیشدادیان هستند. در تاریخ غرر السِیَر (کتابی به عربی با نام غرر سیرالملوک یا برگزیده روش‌های شاهان) در وضع قوانین و رسوم و برقراری عدل به پادشاهی هوشنگ نسبت داده شده است (۶). حمدالله مستوفی گوید: «پادشاهان پیشدادیان یازده تن و مدت ملکشان دو هزار و چهارصد و پنجاه سال است» (۷).

کیانیان، واجد صفاتی ممتاز

طبق شاهنامهٔ فردوسی، سلسلهٔ کیانیان بعد از پیشدادیان به حکومت رسیدند و از پهلوانان و پرهیزکاران به‌شمار می‌آمدند و در آیین زرتشت بودند. افراد کیانی زورمند و چالاک بودند. رستم دستان با این سلسله پیوند داشته و سیستان وطن اصلی کیانیان بوده است. در اصل (کَیان یا کَویان) جمع واژه «کَی»، به معنای حکیم و دانشمند است. کیانیان به‌دلیل داشتن فره

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-09-11]

[DOI: 10.22034/13.4.321]

کیانی، دارای صفت‌های چالاکی، پهلوانی، پرهیزگاری، بزرگ‌منشی، چالاکی و بی‌باکی بودند.

نخستین آرمان‌های اخلاقی بر الواح سومری

از مدارک نقش‌بسته بر لوح‌ها چنین بر می‌آید که سومریان شیفتهٔ نیکویی، راستی، نظم و قانون، دادگری، درستی، رحم و شفقت بودند. سومری‌ها از چندهزار سال پیش از میلاد، تمدن پررونقی را در بین‌النهرین مقرر کرده بودند. بسیاری، آنها را پایه‌گذار نخستین تمدن فرهنگی تاریخ می‌دانند. یک پزشک ناشناختهٔ سومری که در اواخر هزارهٔ سوم پیش از میلاد می‌زیسته، بهترین نسخه‌های خود را به‌منظور استفادهٔ شاگردان و همکارانش گرد آورد. او لوحهٔ گلی نمناکی به اندازهٔ ۱۵/۹ در ۹/۵ سانتیمتر آماده کرد و با خط میخی دوازده نسخهٔ مهم –به زعم خود– را بر آنها نگاشت. این سند پزشکی، قدیمی‌ترین راهنمای پزشکی شناخته‌شده و کهن‌ترین سند و نسخهٔ پزشکی است که بشر یافته است (۸).

میانرودان: تحول پزشکی بابلیان (۴۰۰۰ سال قبل از پیدایش طب یونان)

تمدن بابل (به معنی دروازهٔ خدا) نزدیک به ۴۰۰۰ سال قبل با مرکزیت شهر بابل در بین‌النهرین شکل گرفت. اساس معتقدات آنان پرستش خدایان بوده است. کاهنان در طب و درمان بیماری‌ها با بهانهٔ پاداش نیکوکاری دخالت داشتند. بابلیان در پزشکی در مقایسه با مصریان آن زمان پیشرفته‌تر بودند و به سحر و جادو تکیهٔ کمتری داشتند. جدائی بین وظایف روحانی و جسمانی یا به عبارت دیگر میان کاهن و طبیب در بین بابلیان اولیه تحقق یافته بود (۹).

کلدانیان و وضع اساس علم طب

جرجی زیدان در تاریخ تمدن نوشته است که «پزشکی از علومی است که کاهنان بابل (کلدانیان) اساس آن را وضع کرده‌اند». آنها مردمی بودند که در مورد درمان بیماران مطالعه کردند. بیماران را بر سر راه‌ها و گذرها می‌گذاشتند تا اگر رهگذری از آنجا بگذرد و هرکس به آن بیماری مبتلا شده و درمان آن را پیدا کرده، اطلاعات خود را بیان کند. براساس لوح‌های کشف‌شدهٔ بابلی مشخص شد که تعداد پزشکان در بین آنها زیاد و صنعت طب نزد آنها محترم بوده و برای انتظام آن نظاماتی وضع کرده بودند (۱۰). مهمترین اطلاعات طب بابلی نیز از لوح‌های گلی به‌دست آمده است (۱۱).

طب و اخلاق در دوران تسلط آشوریان

آشور نام دولتی باستانی است که در شمال بین‌النهرین قرار داشت. حدود چهار هزار سال پیش این دولت تشکیل و مدت هزار و سیصد و پنجاه سال دوام آورد. دولت آشور دولت مهمی بود که در خاورمیانهٔ قدیم تشکیل شد و در آغاز تابع بابل بود. در سال ۱۸۰۰ میلادی فرمانروایان اولیهٔ آشوری شهرهای آشور، نینوا و اربیل را یکپارچه کردند و سلسله‌های پادشاهی آشور بعد از سال ۱۴۲۰ میلادی شکل گرفتند (۱۲). آشوریان ، نظیر بابلیان نیز به طور عام در معالجات خود، بر وِرد، سحر و جادو تکیه داشتند. آشوریان از آثار مکتوب بابلیان که در کتابخانهٔ پادشاه (آشور بنی پال) موجود بوده و در حال حاضر در موزهٔ انگلستان نگهداری می‌شود، سود می‌برده‌اند (۱۳).

دانش پزشکی در قوم بنی‌اسرائیل

در اختیار بزرگان دین بوده است. در کتاب تلمود نیز مطالبی یافت می‌شود که با علم پزشکی مرتبط است.

دین‌آوری زرتشت

این واقعه در زمان کی‌گشتاسپ، آخرین شهریار دورهٔ کیانی، رخ داده است. او از کشورگشایی به دین‌گستری روی آورده و به عنوان حامی زرتشت، مقامی بسیار گرامی در متن‌های اوستایی و پهلوی دارد (۱۴).

- **فره از ادراکات ذهنی بسیار معروف فرهنگ ایرانی:** در اوستا از سه فره زرتشت، آریایی و کیانی (شاهی) نام برده شده است. فره کیانی هدیه و موهبتی الهی است که نصیب ایرانیان شده است و ایرانیان با این فره، به شکوه و پیروزی رسیده و تمدن جهانی را به‌وجود آورده‌اند.
- **مکتب پزشکی زرتشت (۹۰۰ تا ۱۵۰۰ سال قبل از میلاد):** عقاید مربوط به بیماری‌های جسمی و معالجهٔ آنها توسط هنر پزشکی، بخش قابل توجهی از نظام اوستائی را تشکیل می‌دهد. طبق تصور دوگانهٔ جهان، بیماری‌های جسمی و معالجهٔ آنها به وسیلهٔ هنر پزشکی دقیقاً با گناه، که یک

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-09-11]

[DOI: 10.22034/13.4.321]

بیماری روحی حساب می‌شد، مطابقت داشت و معالجهٔ آنها با اعمال مذهبی، پزشکی اخلاقی یا روحانی انجام می‌شد (۱۵).

• **اندیشه‌های والای اخلاقی زرتشت:** آنچه تاریخ شناخته‌شده و مدون فرهنگ انسانی نشان می‌دهد، زرتشت نخستین کسی است که در برترین پایه به ارزش‌های والای اخلاقی اندیشیده و با زبانی آسمانی دربارهٔ آنها سخن گفته است. سخنان و اندیشه‌های زرتشت بسیار بلند و ارجمند است تا آنجا که از دوران باستان هواداران افلاطون برای ستایش او، وی را با زرتشت می‌سنجیدند و فیلسوف نام‌آور آلمانی نیچه از زرتشت در نقش "آفرینندهٔ اخلاق" سخن می‌گوید (۱۶).

طب و اخلاق‌محوری در دوران مادها

پادشاهی مادها که یکی از اقوام آریایی در شمال غرب ایران بودند، در سدهٔ ۱۷ قبل از میلاد در سرزمینی که بعدها به نام ماد شناخته شد، بر پایهٔ وحدت اقوام مختلف ساکن فلات ایران با مشترکات و پیوندهای فرهنگی تشکیل گردید و در زمان هووخشتره به بزرگ‌ترین پادشاهی غرب آسیا تبدیل شد و سراسر ایران را آن چنان‌که در نقشهٔ سرزمین ماد هویدا است، برای نخستین بار در تاریخ به زیر یک پرچم آورد. در دوران پادشاهی مادها و قبل از دوران هخامنشی، کار طبابت در دست پیشوایان زرتشتی قرار گرفت. آنها سعی داشتند تا با استفاده از آموزه‌های بهداشتی کتاب مقدس اوستا و روش‌های خاص خود، انحصار طب و طبابت را در اختیار خود نگه داشته و نفوذ خود را در دربار پادشاهان ماد محکم کنند (۱۷).

• **هگمتان:** در زمان مادها دانشگاهی تأسیس شد که مجموعه‌ای از دانشمندان آن زمان را در خود جای داده بود. از هگمتان به معنی مرکز دانشمندان یاد شده است. در آنجا انجمنی با عضویت ۱۰۰ دانشمند تشکیل شده بود (۱۸).

• **مکتب پزشکی اکباتان:** صد سال بعد از زرتشت این مکتب توسط یکی از شاگردان او به نام سنئا پوراهوم ایجاد شده است و بر در ورودی آن این اشعار زرتشت نوشته شده است: راه در جهان یکی است و آن راه اشویی (پاکی و راستی) است و باقی راه‌ها بیراهه هستند. در حدود ۱۰۰ شاگرد در آن به تحصیل علوم حکمت، طب و نجوم مشغول بودند. در این مکتب‌ها آموزش به صورت رابطهٔ مرید و مراد یا استاد و شاگرد بوده است و شاگرد، سال‌ها نزد استاد کار می‌کرده تا مهارت کافی را کسب کند (۱۹).

طب و اخلاق در دورهٔ هخامنشیان (حکومت از ۳۳۰ تا ۵۵۰ قبل از میلاد)

طب در این دوران طولانی، مانند سایر ملل تحت‌تأثیر خرافات و عقاید نادرست بود، اما از عوامل اصلی پیشرفت و بهبود سلامت مردم بوده است. منبع اصلی پزشکی در دورهٔ هخامنشیان کتاب مقدس اوستا بود که مشحون از اشارات و دستورات اخلاقی است:

• به گفتهٔ هردوت: «کوروش کبیر هر یک از رعایا که رنجور می‌شد، پزشکان خود را به مداوای مریض مأمور می‌کرد و چون شفا می‌یافت از طبیب معالج قدردانی می‌شد» (۲۰).

• در زمان داریوش، دربار ایران محل اجتماع پزشکان هندی، مصری و یونانی شده بود (۲۰) و از این رهگذر پزشکی یونانی با استفاده از علم پزشکی هند به نهایت ترقی خود در آن زمان رسید و برخی معتقدند که نظریات بقراط در پزشکی مخلوطی است از عقاید پزشکی مصری و هندی که از طریق ایران به یونان رسیده است (۲۱).

• هرودوت، در گزارش‌هایی در اواسط سدهٔ پنجم پیش از میلاد گزارش می‌دهد که جوانان ایرانی، از پنج سالگی تا بیست سالگی، برای سه چیز آموزش می‌بینند: سوارکاری، تیراندازی و راستگویی. ننگین‌ترین چیز در جهان [برای پارس‌ها] دروغ گفتن است و پس از آن بدهکاری است، زیرا در کنار دلایل دیگر، بدهکار مکلف به دروغ گفتن است (۲۲، ۲۳).

• لوح‌های دیوانی تخت جمشید حاکی از این است که در نظام حکومتی داریوش، حتی کودکان خردسال از پوشش خدمات حمایتی اجتماعی بهره می‌گرفتند.

• **منشور کوروش، نخستین بیانیهٔ حقوق بشر:** این سند گرانبار ایران باستان که به خط و زبان اکدی (بابلی نو) نوشته شده است، به عنوان نخستین منشور حقوق بشر شناخته می‌شود (۲۴). در سال ۱۹۷۱ میلادی، سازمان ملل آن را به شش زبان رسمی سازمان منتشر کرد و بدلی از این منشور در

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-09-11]

[DOI: 10.22034/13.4.321]

مقر سازمان ملل متحد در شهر نیویورک نگهداری می‌شود. بررسی‌های بعدی نشان داد که نوشته‌های استوانه در سال ۵۳۸ قبل از میلاد به فرمان کوروش بزرگ پس از تصرف کشور بابل، نوشته شده است. این سند سترگ باستانی، در سال ۱۲۵۸ ه‌ش/ ۱۸۷۹ میلادی در نیایشگاه اِسَگیله (معبد مردوک، خدای بزرگ بابلی) در شهر بابل باستانی پیدا شده و در موزهٔ بریتانیا در شهر لندن نگهداری می‌شود (۲۵). بان کی‌مون، دبیرکل سازمان ملل متحد، در سفر به تهران، رسماً از استوانهٔ کورش به عنوان نخستین بیانیهٔ حقوق بشر یاد کرد و آن را مایهٔ افتخار ایرانیان دانست (۲۶).

تاریخ اخلاق پزشکی در دوران اشکانیان (حکومت از ۲۵۰ سال قبل از میلاد تا ۲۲۰ میلادی)

منابع طبی دورهٔ اشکانیان محدود و مبهم است. نزدیک به پنج قرن حکومت اشکانیان بر ایران، به لحاظ قلّت منابع و کمی آثار فرهنگی معروف است. در خصوص شیوه‌های بهداشت و درمان ایران آن زمان، اطلاعات و اظهارنظرهای مورخان بسیار محدود و ناچیز است. فرهنگ اجتماعی اشکانیان، آمیزه‌ای از آداب و عقاید مذهبی و فرهنگ پهلوانی بوده که بر حسن سلوک، رفتار، شجاعت، مردانگی، جوانمردی و نیروی بدنی تأکید می‌ورزید. سیریل الگود این سلسله را فاقد فرهنگ و تمدن عالی می‌داند و راز ماندگاری آنان را تنها حس سازگاری و مردانگی ذاتی آنها دانسته است. دکتر محمود نجم‌آبادی ضمن تأیید نظرات سیریل الگود، اشکانیان را دوست‌دار فرهنگ یونان دانسته و پزشکی دوران اشکانی را میراث یونان و تحت تأثیر حضور پزشکان یونانی در دوران هخامنشی و حضور اسکندر و سربازان او در ایران دانسته است. ارتباط علمی و فرهنگی شرق و غرب در دورهٔ اشکانی ادامه یافته و بعد از تولد مسیح رد پای بسیاری از عقاید پزشکی ایران باستان در اعتقادات و آموزه‌های طبی پیشوایان مسیحی دیده می‌شود. دکتر نجم‌آبادی آورده است که بعضی نویسندگان معتقدند که مهرداد ششم در علم گیاه‌شناسی بسیار مطلع و آزموده بوده و در علم طب تألیف داشته و کتاب او به زبان رومی هم ترجمه شده است (۲۷).

تجلّیات اخلاق پزشکی در زمان ساسانیان (حکومت از ۲۲۴ تا ۶۵۱ میلادی)

علم طب در دورهٔ ساسانیان بر پایهٔ آموزه‌ها و طب اوستائی استوار بود و در عین حال تحت تأثیر طب کشورهای همسایه، به‌خصوص مصر و یونان قرار داشت. طبیبان در دورهٔ حکومت ساسانی از منزلت والائی برخوردار بودند. بزرگترین منبع پزشکی دورهٔ ساسانی، اوستا کتاب مقدس زرتشتیان بوده است.

- **مکتب اخلاقی جندی‌شاپور:** وظیفه‌شناسی، پرکاری، مسئولیت‌پذیری، همکاری و رقابت در امور خیر، از ویژگی‌های اخلاقی حاکم بر این دانشگاه کهن تمدن ایران بوده است. به‌طور کلی، پایبندی به سلوک الهی، اخلاق علمی، آداب تعلیم و تعلم، رفتار انسانی و حاکمیت فضایل اخلاقی در تمام آثار منسب به جندی‌شاپور به چشم می‌خورد.
- **باب برزویه طبیب کلیله و دمنه:** بارزترین نمونه مکتوب مرتبط با مکتب اخلاقی طبی جندی‌شاپور، باب برزویه در کتاب کلیله و دمنه است. در این باب از جمله آمده است: «.... در کتب طب آمده، آورده‌اند که فاضل‌تر اطبا آنست که بر معالجت از جهت ذخیرت آخرت مواظبت نماید که به ملازمت این سیرت نصیب دنیا هر چه کامل‌تر بیابد و رستگاری عقب مذخر گردد (ذخیره گردد)؛ چنانچه غرض کشاورز در پراکندن تخم دانه باشد که قوت اوست، اماگاه که علف ستوران است به تبع آن هم حاصل آید ....» (۲۸). این طبیب دانشمند که در آغاز به طبابت روی آورد، سرانجام به دنبال عرفان رفت، معاصر بزرگمهر وزیر خردمند انوشیروان بوده است. او چنین می‌گوید که «شایسته‌ترین راه آن است که به درمان بیماران مراقبت نمائی و به این توجه نکنید که مردمان ارزش پزشک را ندانند، بلکه در این موضوع بنگر که اگر پیروز باشی و یک تن را از سختی نجات دهی، ارزشی بر شما به‌وجود می‌آید ...» (۲۹).
- صفات یک طبیب شایسته در عصر ساسانی به شرح زیر بوده است: دانائی، ترس از خدا، شناخت نسبت به اعضای بدن و داروها، دنیاپرست‌نبودن، بیماران را دقیق معاینه و مداوا کردن، با صبر و حوصله به سخنان بیمار گوش فرادادن، پرهیز از انجام سقط جنین در بارداری غیرمشروع و هرنوع عملی که

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-09-11]

[DOI: 10.22034/13.4.321]

از نظر عرف طبابت خلاف محسوب می‌شود (وفق آیین زرتشتی).

طبیبان و حکیمان و استادان، علاوه‌بر منزلت علمی، از شأن و جایگاه روحانی و معنوی نیز برخوردار بودند و الزام آنان به رعایت اخلاق و معنویات کامل‌تر بوده و در حفظ ارزش‌های اخلاقی بسیار می‌کوشیدند. آنها از نظر مردم به نجابت، نیکی و دلسوزی شناخته می‌شدند و شاگردان و عموم مردم را به این صفات نیک دعوت و راهنمایی می‌کردند.

انتقال طب و مکتب اخلاقی جندی‌شاپور به اسلام

اخلاق‌گرائی و معنویت‌گرایی در آثار منتسب به جندی‌شاپور مشهود است. این رویکرد در مفاهیمی مانند وظیفه‌شناسی، پرکاری، مسئولیت‌پذیری، همکاری و رقابت در امور خیر، اخلاق شایسته علمی، رفتار انسانی، و سلوک الهی به چشم می‌خورد. جندی‌شاپور به‌رغم دیگر مدارس، از محدودیت‌های نژادی، علمی و مذهبی برکنار بود و جویندگان علم از هر نژاد و مذهب به آن راه داشتند. این مرکز علمی جهان در آن دوران نقش بسیار مهمی را در پیشرفت هرچه بیشتر علم طب و فلسفه ایفا کرد. گردهمایی جمعی از افراد برجسته علوم مختلف مخصوصاً پزشکان، فیلسوفان و اندیشمندان از قومیت‌ها و مذاهب مختلف در این مرکز، فرصت کم‌نظیری را برای توسعهٔ علوم و معارف مختلف فراهم آورد. تأثیرگذاری بیمارستان و مدرسهٔ جندی‌شاپور به حدی بوده که انتقال فرهنگ غنی جندی‌شاپور به مرکز خلافت اسلامی در بغداد، سبب رونق و تعالی مکتب دارالعلم بغداد شده است (۳۰). بیشتر بیمارستان‌های مطرح در دورهٔ خلفای عباسی با الهام از بیمارستان جندی‌شاپور ساخته شده و در اغلب موارد ریاست این بیمارستان‌ها بر عهدهٔ استادان آموزش‌دیده در دانشگاه و مکتب جندی‌شاپور بوده است. می‌توان اساس شکل‌گیری مکتب پزشکی در جهان اسلام به‌ویژه مکتب بغداد را بر پایهٔ مکتب علمی جندی‌شاپور دانست (۳۰).

بحث و نتیجه‌گیری:

اخلاق و مضامین اخلاقی پزشکی در آثار به‌جامانده از دوران باستان مانند نوشته‌های حک‌شده برخشت‌ها و لوحه‌های سفالین شهر ابراهیم و شهر کلدانی اور در بین‌النهرین و پاپیروس‌های مصری دیده می‌شود. در فلات ایران زرتشت از جملهٔ نخستین کسانی است که در برترین پایه به ارزش‌های والای اخلاقی اندیشیده و با زبانی آسمانی دربارهٔ آنها سخن گفته است. شواهد متعددی از توصیه‌های اخلاقی در پزشکی در سلسله‌های پیش از اسلام در ایران مانند مادها، هخامنشیان و ساسانیان قابل‌ردیابی است. در این میان نقش بیمارستان و مدرسهٔ جندی‌شاپور در مفاهیم علمی و اخلاقی نظیر وظیفه‌شناسی، پرکاری، مسئولیت‌پذیری، همکاری، رقابت در امور خیر و اخلاق شایستهٔ علمی قابل‌توجه است.

تضاد منافع:

هیچ‌گونه تضاد منافعی در تدوین این مقاله وجود ندارد.

تشکر و قدردانی:

بدین وسیله از جناب آقای دکتر محمد صدر که در بازخوانی مقاله همکاری نموده‌اند، تشکر و قدردانی می‌شود.

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-09-11]

[DOI: 10.22034/13.4.321]

References:

1. Venzmer G. Five thousand years of medicine. Translated by Aghah S. Tehran: Scientific and Cultural Publications; 1987. [In Persian].
2. Moghbel A. Evolution of medicine and pharmacy in the world 1-from Mesopotamia to Jundishapur. Jundishapur Scientific Medical Journal. 2013 Nov 1;12(5):453-465.
3. Farhoud D. History of ethics and review of ethical implications in different domains. Iranian Journal of Ethics in Science and Technology. 2007;2(1-2):1-6. Available from: https://sid.ir/paper/122940/en.
4. Hatami H. Ancestors' medical research platforms: The medical history of Iran and Islamic world, (Najmabadi M. Vol.1, History of medicine in Iran; Introduction and overview). [In Persian].
5. Farahvashi B. *Iranvij*. Tehran: Tehran University Publications; 1995. [In Persian].
6. Mar'ashī H. *Ghurar al-Siyar*. Beirut: Dar al-Fikr; 1996. [In Arabic].
7. Mustawfī Qazvīnī H. *Tarikh-i Guzida* (Select History). Edited and Translated by Browne EG. EJ Brill; 1913. P:11.
8. Kramer SN. Sumerian mythology. Translated by Rasaei D. Tehran: Scientific and Cultural Publications; 2004. [In Persian].
9. Elgood CL. A medical history of Persia and the Eastern Caliphate from the earliest times until the year A.D. 1932. Translated by Forghani B. Tehran: Sepehr; 1976. [In Persian].
10. Sarmadi MT. A research on the history of world medicine and treatment. Tehran: Sarmadi Publications; 2002. [In Persian].
11. Sareharudi Sh. Traditional Medicine. Tehran: Hayan Publications; 2007. [In Persian].
12. Pirnia H. History of ancient Iran. Tehran: Negah Publications; 2012. [In Persian].
13. Amoli JM. Manners of medicine and medical in Islam. Translated by Rashedi L. Qom: Community of Teachers of the Qom Seminary; 2001. [In Persian].
14. Seyed Khalilollahi S, Abolghasemi M. An investigation of Farrah kiani ascension in ancient Iranian culture and describtion the kianian dynasty. Journal of History. 2020 May 21;15(58):93-112.
15. Behzadi R. Ancient tribes. Tehran: Nashr-e Ney; 2003. [In Persian].
16. Mehrabi W. Illustrated history of world medicine. Tehran: Encyclopedia of Medical History Publications; 2004. [In Persian].
17. Kasiri M. A review on the reasons of enterance of Iranian traditional medical thoughts to Greece. Medical History. 2010;2(2):121-43. Available from: https://journals.sbmu.ac.ir/mh/article/view/12286.
18. Oshidari J. Mazdayasna Encyclopedia: Explanatory glossary of Zoroastrianism. Edited By Shams Langroudi MT, Fatemi F. Tehran: Adineh Book; 2014. [In Persian].
19. Khodabakhshi MS. Medicine in ancient Iran. Tehran: Farwahar Publishing and Cultural Institute. 1997.
20. Ravandi M. Social history of Iran. Tehran: Negah Publication; 2003. Vol.1, P:499-501. [In Persian].
21. Available at: URL: https://noandishaan.com/forums/topic/53460-طب-و-دارو-در-دوره-هخامنشی
22. Herodotus. The Histories. Translated by Rawlinson G. Digireads.Com; 2009. P:43–44. ISBN 13:9781420933055.
23. Herodotus. The history of Herodotus. Translated by Rawlinson G. The Internet Classics Archive; 2020. Available from: https://archive.org/details/historyofherodothero.
24. Bayor RH, editor. Multicultural America: An encyclopedia of the newest Americans. ABC-CLIO; 2011 Jul 22. Vol.2, (Cyrus "the Great").
25. Available at: URL: https://fa.wikipedia.org/wiki/استوانه_کوروش.
26. Ki-Moon B. Remarks at the school of international relations. Iran, Tehran: Secretary-General; 2012 Aug 30.
27. Kasiri M. Analysis of the medical history in Iran during the Parthian rule. Iranian Journal of Medical Ethics and History of Medicine. 2016;8(6):1-10.
28. Sehhat S, Abbasion K. Borzuya Hakim and medical ethics. Iranian Journal of Surgery. 2015;24(1):97-99. Available from: https://sid.ir/paper/500095/fa.
29. Khodadust K, Hosseini SF, Mohajal Shoja MA. Medical ethics and its importance in ancient Persia and Islam. Journal of Medical Ethics and History of Medicine. 2010;3(5):11-18. Available from: http://ijme.tums.ac.ir/article-1-5031-en.html.
30. Golshani SA, Yarmohammadi H, Daneshfard B. The effect of Jundishapur school on Baghdad medical school. Journal of Research on History of Medicine. 2013 May 1;2(2):49-56.

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-09-11]

[DOI: 10.22034/13.4.321]

Lessons from medical ethics in Islam and Iran civilization (Second part: Transfer of medicine and ethics from ancient times to Islamic civilization)

Mohammad Ali Mohagheghi[a,b]*

[a]Permanent Member of the Academy of Medical Sciences, Tehran, Iran
[b]Professor of Surgery, Cancer Institute, Tehran University of Medical Sciences, Tehran, Iran

Abstract:

Medical ethics is a long-lasting and deep-rooted heritage, and its foundations have all human knowledge and the teachings of divine prophets and the lives of sages and physicians, dating back as far as human history. The purpose of the study is to process the historical developments of medical ethics and to take instructive lessons from them. This review study was conducted by referring to a selection of valid and relevant articles. Analyzing the findings, establishing coherence and coordination between them, inferring ethical concepts and clarifying ambiguous cases, has been done with an analytical historiography approach. The severe limitation of resources is one of the factors affecting any type of study in the history of ancient medicine. In the subject of the study, two time periods "Ancient times before the appearance of Zoroaster and writing the Avesta"; and "the rise and fall of the Sassanids until the rise of Islam", has been reviewed. In practice, the desired findings and evidence from the ancient times to the founding period of Jundishapour University, including the activity period of this great civilizational institution to the period before the advent of Islam, were reviewed; and highlights related to moral values and developments, were gathered and, based on the historical periods are presented. Ethics is at the heart of the holy profession of medicine and its cognate and companion, as an ancient knowledge, throughout time and current and as a soul in the body of time, it is always life-giving and still alive and dynamic and playing a role.

Keywords: Medical Ethics, Persian Medicine, History of Medicine

Corresponding Author: mamohagheghi@gmail.com

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-09-11]

[DOI: 10.22034/13.4.321]